

Капитулација:
53

16
65.

Ђура Јакшић
аутор и квалитет

~~СУДБИНА И КАРАКТЕР ЂУРЕ ЈАКШИЋА~~

Врло радо се Ђура Јакшић служио речником љутом
огорчења, и врло је волео речник убојног стила. Оцењивачи његова лирског темперамента поводе се за тим речницима, и држи се суд да је Јакшић био демонска природа. Шта је демонство, о томе нас уче књижевности ^{вековно ситаре,} ~~векови~~ развијеније ^{по узрасту и делатности} но што је наша. Демонство заиста није ствар речника, па ни ствар темперамента, него ствар ^{савесно} ~~необично~~ оштре интелигенције, тако да кажемо нечовечне интелигенције, сатанске интелигенције. Познато је, има традиција, да је ^Сатана интелигентнији од Бога. Зна се то из Светог Писма, из Достојевског, из Гетеова Фауста, из Ницеа. По немо ту убр^ајања и Бајрона. Али ако је неко ^{ако} ~~скроз~~ ^{и свесно} ~~проц~~итао дела поменутих писаца, он ће спонтано одвојити Достојевског и Ницеа, као демонске природе, од оних који то нису. Гете је мудрац, чува свој мозак од незауставне мисли, јер је мозак ствар која се руши. Бајрон има ^{годуше} ~~обесну~~ реч, ^{али рачуна} ~~која~~ није увек сва од интелекта. Нице и Достојевски, то су они, што би рекао Његош, "беспределни" умови, под којима се подразумевају и темпераменти, и ^{нашине, и} ~~речници~~, и поезија, и шта год се хоће од великог и тешког.

Јакшић није био демоничан дух, али је био ^{у карактеру,} ~~онај~~ који воли сукоб осећаја и муњу над главом. Знао је бити немило горд, врло гневан, смртно увређен, ^{рационално неопрећено,} Умео је презирати и мрзети, и саставио речник какав наша романтика докле није имала. Речник ^{Јакшић} је пратила песница по столу. Уда-
рао је Ђура песницом кад је требало бити послушан, кад је требало нешто изгубити, кад је требало уклонити се с

— (Ђура је јак и боја-
вни речник. Његош каже:
ако Његош је био лиричар,
Ђура је био лиричар.)

а народниот: кај ти сам себи смета.

ти шта му смета, ^{а народниот: кај ти сам себи смета.} Сјајно обдарен као сликар и песник, пропустио је културу. Вредан у основи — заиста је доста урадио за 46 година искрханог живота — није ушао у страст непрекидног великог рада. Врло човечан и човекољубив, сам је себи правио непријатеље. А нико није прихватио Ђуру креаторски, да га научи волети културу пре политике; да га привеже за рад писца и сликара као за рај у паклу; да му веже језик и ђуд у правом часу. Ђура Јакшић никада није научио живети. А мора се учити живети. Велики Гете није се стидео да учи живети, и да призна да је учио живети. Опомените се његових мудрих и дивних стихова:

Научио сам живети; а сада,
о богови, дајте ми доста времена
да живим.

Ђура наш далеко је био и од снаге и од среће и од културе да овако што ^бискуси, измисли, изведе, напише. Ђура је био спој охолости, српске охолости, војвођанске српске нагле и бесне охолости, нарочито ^и друштвене неумешности и страшљивости. А већих мука нема од оних у горду човеку који је истовремено страшљив. Ђура је био ^{на}пу^{на} мера, ако хоћете, словенског типа; али, боље једаред казати чиницу: ^{типа мера} војвођанског типа у споју нежне ^{срца}растуживости ^и крутог, ^{српска крсто}карактера. У личном и приватном животу био је он тежак судар између господичића, даровитог првенца доста имућног ^{губо}попа-Дине из Баната, и чемерног сеоског учитеља у сиротној Србији. У Србију се Ђура ^{пребадио}у^{на}сталом, за срећу свога талента, ^{пребадио}пребадио. Али у Србији онога доба требало је јунаковати, јунаковати ^{заправо}пролетерски, сад на мегдану, сад било где било. Србија онога доба, она најбоља, имала

*Шта он даје из ђу-
рина промислителства у
напредној Србији!*

је чудесну моралну зрелост, али само то. Срећа и снага су јој лежале у идеалима и пролетерском пробијању кроз живот. "Воља ти у гору, воља у шуму, воља на среду". Широки избор! И Ђура је изабрао. Изабрао је оно "на среду", и даће томе сву душу и сав ^{талант} свој, уосталом оба талента своја, јер му је једна од најлепших ^{и најбољих} слика она која претставља стражаре на караули отаџбине српске.

По првој својој уметничкој љубави за сликарство, ^{напоја} и за свет боја и ~~красног~~ израза, Ђура, потоњи песник ватреног речника, не само да није био херој речи, него је био нем као мрав. Ђутећи је посматрао у природи нарочито игру тамног и светлог; љутећи је растирао боје и сликао иконе и портрете. А од ^{сликара} највише заволео Рембранта, мајстора искључиве лепоте, кога је ^и претешке имитовати. Рембрант је сликао позну светлост што пада још само на једно место, лебди као кресница над тамом. А то је волео и видео и Ђура кад је гледао шта се поетично дешава "над оним нашим црним таваном". Од Рембранта је Ђура научио сликати злато које је потамнело, и белину која је у сенци црња него црнина у светлости. Од Рембранта је научио да у унутрашњости куће ^и унутрашњости душе воли тајанствена тамна места, и чује што се не чује, "тихо ткање паука". Читајте пажљиво Ђуру песника тамо где је сликар, а тамо је најбољи, па ћете искусити да је у визијама овога учитеља на селу било рембрантовских снага и оригиналности. Потамнеле греде старинске куће; као сомот мека чађ у разним преливима црнине; један једини зрак, који у тамнини не може имати рефлекса - је л' те да то потсећа на Рембранта, на фламанску воденицу чија је троспратна шу-

пљина осветљена само једном ватром на средњем спрату.

Слика^р је Бура Јакшић ~~био~~ у души ^{до краја} свога живота. Оставио је за собом платна од дубоке сликарске и метафизичке вредности. Додир његове ватрено црвене и мрке или црне боје, то је једна бојистна победа боја. Као ~~што~~ ^{посликан} понеки бог држи у руци сноп муња, Бура Јакшић је на додиру црвеног и мрког држао неку чаробну призму која ломи и у простор баца тајанствену бојену чар и ватру. Сенке његове, ~~ако~~ ^{и утисак} понекад су болне као рана ударена у светлост, ^а понекад величанствене као приближавање смрти. ~~Ако~~ најлепша места у ~~Његовим~~ лирским песмама, и одломци у епским песмама, и у стихованим трагедијама ^{јесу} описи сликарске вредности, односи човека према великој божјој природи као великом божјем платну слика. Ноћ и поноћ у шуми и планини, под месецом, и у мраку, осликао је Бура много пута. Тај загонетни час, пун мира мирних и пун немира немирних, инспирисао је Јакшића увек. Добро је познавао и чари и страхоте поноћи пролетер који се сељаке, даје оставке, лута незапослен, бежи у самоћу, у самоћу некада очајну, некада разјарену, осветољубиву и злу. Нице је демонски објаснио поноћ: ~~да~~ је срећном најсрећнији час кад га поноћ омађија и сном уљуља; а несрећном и гоњеном и кривом најстрашније кад се поноћ стане повлачити и зора пробуди свест страдалника.

Једног дана је Бура престао ћутати, дохватио перо и стао гласно давати израза мислима и јаду своме. Јад је био због несклада даровитости и друштвеног облика у којем даровитост егзистира; и због немања и незнања стратегије којом се друштво покоравало; и због нечовечне тупо-

Ако сад описује поноћ у
јединици, и јад,

сти људи који не знају шта треба прихватити, и како се шта прихвата. До краја живота је Ђура остао не само пуки, него свега жељни сиромашак; до краја остао недовршено образован сликар; до краја остао самоук у широкој и тешкој области књижевности. Занимљив је у његовој песми Зора онај залутали петао који кукурекче како зна, кога ни који други петао није поучио, како Јакшић у шали каже, "искуством ума дозрелог". Занимљив је Ђурин човечни уздах над тим петлом:

Самоук је, сам се учио.

До краја живота је Јакшић био отискиван и од среће и од заштите. Био је пролетер, да, био пролетер.

Али да видимо сад поближе пролетерство. Пролетер ^{постоји} као природа ^{у неким стварима} ~~која~~ и као структура ^{извесних} ~~карактера~~; ^{такав пролетер} ~~живи~~ ^{и живео} ~~и живео~~ одувек, и живеће увек. Пролетер, ~~је~~ ^{некада} ~~више~~ ^{зависно} резултат друштвени, некада више резултат карактера и ^{духа} ~~духа~~. Данас, симбол пролетерства је нарочито погрубљен и упрошћен, јер тако тражи ^{позив} ~~необходност~~ борбено ^и ~~настројење~~ ^{борбене} методе. Ако данас кажемо: пролетер, ми видимо човека кога ~~не~~ ^{ниси} ~~не~~ нека суха ватруштина, и гони га на раздражено обрачунавање са свима факторима живота. Чак и уметнички ^{про} ~~про~~летер потискује данас све чињенице у један систем вредности, ^{и систем из којег се} ~~који~~ ~~је~~ ~~измени~~ живот пре свега материјално и споља. Међутим, било је увек, има и данас друго пролетерство. Судбинско, ~~и~~ ^и метафизичко. То су не само поједини људи, него често читаве нације, сиромашне, неприхваћене нације, или нације које се не даду прихватити, јер се по особитом нагону боре увек баш са оном страном проблема која је тежа, идеална, трансцендентна, нерешљива. То су људи и на-

ције које осећају да је природа, ^{да је Елима, разумо, или шле, да су, бива,} ~~много~~ много непра-
веднија ^{по део,} од друштва, ^{ко брза} да природа ствара људе пролетерима,
~~што~~ ^{што} их, и над су јаки и даровити, ствара фрагментарнима,
искиданима, нескладнима, срдито отпорнима према свему, и
према реду, и раду, и прихватању. Да се опет вратимо Ге-
теу, том учитељу човечанства. Гете је почео као прихваћен
па постао ^{Вирт} пролетер, па свршио као ^{гди} цин-победник ~~и~~ ^{нај} ~~победник~~
~~јест~~ је природа, ^{самостални доскопа.} ~~и~~ Гете је научно живети, и
сам себи помагати. Трагедија пролетера, нарочито изузет-
них људи, ^(методична) у томе је баш што је њима тешко помоћи, ~~Треба-~~
ло би да их прихвата особита љубав, особит морални ~~к~~
~~предак,~~ ~~и~~ ~~жртва~~. Бура Јакшић, сам и неприхваћен, или
невешто и недостојно прихватан, или одвише опор и напра-
сит да би умео прихватити прихватање - певао је грозно
пролетерски: "Клетва је божји дар".

Духовно пролетерство, међутим, имало је за се нај-
боље људе, највише страдалнике, најлепше епохе историје
и културе. Јер, пролетерство ~~је~~ не мора бити клетва, ако и
~~јесте~~ ~~је~~ искушење и страдање. Италија XV и XVI века, најбоља
Италија напретка и буђења, кад је у свакој републици
од 20 до 30 хиљада становника ишао бој и политички и кул-
турни, стојао идеал неки, идеал ерудиције, уметности,
спасавања лепоте и достојанства - та је Италија била сва
пролетерска, живела од данас до сутра. Лоренцо Медичи,
Величанствени, потомак славних богаташа, владар без кру-
не, поет, учитељ, мученик за ону вечну ~~Фиренцу~~ која је
чиста ^и духовна вредност - Лоренцо Величанствени био је
пролетер, бежао из земље, лежао у апсу, правио компроми-
се, страдао, пропадао, умро пре времена, и умро уверен

V човек у сукобу са својом
примамљивом природом и на-
викама;

ишело пети, уметник,
пронаћи како да на-
се очисти.

и један ред, први ред песме, доста:

И овај камен земље Србије...

Не^{мо} даље наводити. Доста је. Свако осећа шта је понело овако прост и ~~технички~~ почетак песме. Свако од нас, после тога ретка, сам наставља неку историју, општу или лично своју, и у тој историји налази један прост и тврди камен од којег се поново почиње живети и радити и побеђивати, кад ^у се друга средства, ^{обратенија} ~~није~~ ~~исполучила~~, устањила, и немала у себи више енергија које могу носити и водити.

Ђурина је тешка, али ~~добра~~^{малајна} судбина била да се врати камену животодарном, и животу простом и јадном. И остаде при камену, и остаде неприхваћен од свега онога што није камен. Неправедна се чини ова изрека. Јер ~~је~~^{је} Ђуру ^а младости прихватио отац; ~~је~~ (га је после) прихватио кнез Милан Обреновић. Али то материјално прихватање није било за његову природу и карактер животно прихватање, творачко прихватање, спасавање. Отуда ваљда долази да Ђура свом оцу није написао ниједну песму. Кнезу је написао извесне разнежене и тронуте строфе, али је искрен био онда кад се окренуо себи с речима:

Не очајавај, стрпљиво само

Суђењу своје ступај у коб.

Ђуру отети од коби, значило би било не само помоћи га материјално, него га савладати у оном у чему је био разби-
вен и негативан, у чему је сам себи био непријатељ. Ђуру
Јакшића је онда требало савлађивати и прихватати кад је
ћурак наопако извртао. Али Ђурин карактер је баш наопако
изврнут ћурак волео да носи. Међутим, оно Ђурино много

стима својим. А кад тога нема, кад треба учитељевати по Сумраковцима - какво рембрантовско име је, уосталом, и мало то Ђурино јадно село! - кад треба превртати бедну па-
 ру на длану, онда, Ђура се или замишља у ^уувређеност, или се свети на детињаст начин, да је оставке, понаша се као све горде и нагле природе: баца ~~у~~ краљевским гестом онај терет који је уједно ^иизвор опстанка. Али, пролетерство је творачко: сељакајући се, познао је ~~неки~~ Јакшић ^{известан} крајеве Србије, и ~~он~~ ^{за уметничке могуће} ће га надахнути да испева песме уметнички највишега ранга међу свим његовим песмама.

Отприлике десетак година, од 1857^г до 1866^г, од познате песме која се зове Пут у Горњак до исто тако познате трилогије која се зове На Липару, имамо епоху Ђурина унутрашњег сталожављања и оплемењављања. Песме из те епохе благо су. Сваки редак је једно искуство, један духовни резултат. Није та поезија само доказ узрелости човека осећајног, него и мисленог и карактерног. Полако се истрошиле и извикале у Ђури јарост и напраситост. Сиротиња и самоћа показаше да су и оне садржајне форме живота, да и на границама, и, ко зна, можда баш на границама лишавања има извора за поносне енергије рада и стварања упркос свему непријатељском. Ђура Јакшић ~~само~~ ^у најзад ^{опет} шта је ^упреданост задатку и раду. Сетио се ваљда опет Рембранта, и почео да ствара не само ^усрцем, него и сазнањем и искуством, почео је да ради са финим сенчењима од много хиљада црта. Речи Ђурине излазе сад не из речника, него из скупих дубина карактера и мирноће духовне. Годио је таквом Ђури да пише ону ~~дву~~ ^{племеницу} баладу о поновном доласку цара Лазара у Горњак, и мирном враћању његову у царство идеала наших. У

Овај мисао рит-
 ба описује још нешто
 романтичне ноте,

тој песми се историско узбуђење Ђурино испело до религи-
озне визије. Стихови имају ритам и звук литургиски... Да
споменемо, даље, и покажемо још једну поноћ, стихове у
кој^е~~има~~ је ^{уписа} такође метафизичка садржина поноћног часа:

ал' какав глас?

.....

Лагано уји к'о да умире,

Ил' да из црне земље извире.

Можда то дуси земљи говоре?

Ил' земља куне своје поборе?

Ил' небо можда даље путује,

.....

Последњи пут се с земљом рукује?

То је ^{одвештач}~~свет~~ говор и разговор. Ту речи не куљају... Из такве
смирености духа изашла је и једна од најплеменитијих про-
летерских песама на свету. Песник се удружује с птицама,
са сићушним пролетерима света који испуњавају простор бо-
жји од земље до неба.

Јесте ли ми род, сирочићи мали,

Ил' су и вас можда јади отровали,

.....

Или вас је слабе прогонио свет,

..... па дођосте амо,

Да се и ми мало боље упознамо,

У двопеву тужном певајући сет.

~~Стеде~~ ~~стиде~~ дакле најзад над судбину карактер. Ни греси
власти и претпостављених, ни греси политике, ни греси па-
ланке не угушише у пролетеру ^{човека} и ^{веру} дар. Хуманост Ђури-
на све је мекша, борбеност његова карактера утолико одре-

Генија.

~~лучнија~~ Поезија Ђурина о сељаку паћенику програматична је, за оно доба. Поезија о љубави према отаџбини не само да је програматична, него је идеална. У оно доба, у ~~малој~~ ^{окућу} Србији, Ђура већ истиче проблем човека као проблем који има "смртну тежину", да се послужимо речју Томаса Мана. А по Ђури, смртну тежину има још и проблем отаџбине. Та два проблема учинила су да ~~Ђура~~ ^{Јакшић} скоро сасвим занемари љубавну поезију, и још неке мотиве, без којих се тада ~~није~~ ^{није} ~~директна~~ могла замислити.

Патриотска поезија Ђуре Јакшића једним је делом у историској прошлости, [✓] за наше генерације [✓] јер су турска времена прошла. Али другим делом она је не само савремена, него светли у савремености. У данашњим нашим борбама, и дискусијама, ми често мешамо државу и отаџбину. Ђура Јакшић их није мешао. Држава је једно, отаџбина је друго. Држава је организација, отаџбина је биће. Држава је закон, ред, власт, дужност, а отаџбина је идеал. Државу је Ђура нападао у смислу протеста социалног критичара:

А сељаку, сироману,
Арно ли је, удо ли је,
То државу брига није!
Она за се порез иште,
А сина му за бојиште.
Кад проарчи то обоје,
Попа дође да опоје.

Отаџбина пак то је други проблем. То је завичај као тајна и лепота; то су сабраћа као носиоци поезије и трагедије једне заједнице; то је неугасна љубав и брига за нешто што је у заједници морал и честитост без обзира каква

је форма државе, и који су повремени закони и друштвени
 обичаји. Ево један леп пример, из живота, како се осећа
 своја грудa, како је човек болно осетљив за сваку муку
 свога тла, и становника на том тлу. Кад оно недавно удари
 она страшна зима, и обори се ~~одмах~~^{одмах} први снег са свом не-
 милошћу, један Босанац у Београду рече ~~и~~^у утученим гласом:
 "Знате ли где је прво ударила ова несрећа? У Босни.
 Куд ће суза већ на око!" Ето, из таквих осећаја излазе
 песме отаџбини, и завети отаџбини као идеалу и као љубави
 без које срце није срце. Имамо и народну реч која сведочи
 да је отаџбина ствар самртно тешка. За сваки велики
 идеал наш народ тражи да се и живи и мре. Мајка за дете
 живи и мре. Частан човек за образ живи и мре. Тако се и
 за отаџбину не живи само — како ~~би данашњица~~^{се у рат} хтела — него
 се и мре. А није тиме мисао везана увек за рат. За лепоту
 и част отаџбине мре се и без рата. Чељускинци су мрли.
 Проналазачи лековитих зрака су мрли. Авијатичари су мрли.
 Из завицаја прогоњени људи мру. Све то за част и добар
 глас отаџбине, у првој и последњој линији.

Ето, ту идеалну врховну љубав за отаџбину имамо у
 патриотској поезији Буре Јакшића. Врхунац чистости, врху-
нац херојства. Оставио нам је тај пролетер великог срца у
 патриотским строфама један стил који је ~~био набрскла жи-~~^{"ујм"}
~~ла.~~ Али се никад страст и занос не деле од честитости. И
 никада кад је реч о отаџбини, нема Буре личну ноту. Увек
~~своје жеље~~ жеље Буре, пред отаџбином није желео да буде сре-
 ћан. Једва најзад коректор у Државној штампарији, госпо-
 дин у Београду, смртно болесни ~~Буре~~^{Јакшић}, 1878-ме, пише послед-
 њу песму и последњу рефлексију. Последња песма иде страху

за судбину Босне, а последња рефлексija је понос над народом малене Србије. Каже Бура Јакшић кратко, кремениту, можемо рећи тестаментарну реч: да је народ Србије "зreo народ".

СУДБИНА И КАРАКТЕР БУРЕ ЈАКШИТА

Врло радо се Бура Јакшић служио речником љутог огорчења, и врло је волео речник убојног стила. Оцењивачи његова лирског темперамента поводе се за тим речницима, и држи се суд да је Јакшић био демонска природа. Шта је демонство, о томе нас уче књижевности веће и развијеније но што је наша. Демонство заиста није ствар речника, па ни ствар темперамента, него ствар необично оштре интелигенције, тако да кажемо нечовечне интелигенције, сатанске интелигенције. Познато је, има традиција, да је сатана интелигентнији од Бога. Зна се то из Светог Писма, из Достојевског, из Гетеова Фауста, из Ницеа. По-неко ту убројава и Бајрона. Али ако је неко скроз прочитао дела поменутих писаца, он ће спонтано одвојити Достојевског и Ницеа, као демонске природе, од оних који то нису. Гете је мудрац, чува свој мозак од незауоставне мисли, јер је мозак ствар која се руши. Бајрон има обесну реч која није увек сва од интелекта. Ниче и Достојевски, то су они, што би рекао Његош, "беспределни" умови, под којима се подразумевају и темпераменти и речници и поезија, и шта год се хоће од великог и тешког.

Јакшић није био демоничан дух, али је био онај који воли сукоб осећаја и муњу над главом. Знао је бити немило горд, врло гневан, смртно увређен. Умео је презирати и мрзети, и саставио речник какав наша романтика до-тле није имала. Речник је пратила песница по столу. Уда-рао је Бура песницом кад је требало бити послушан, кад је требало нешто изгубити, кад је требало уклонити се с

пута. Није трпео окове колективности, није волео одговорност индивидуалности. Али све то није код Ђуре значило демонство. Нису то биле код њега директиве од сазнавања и умовања и знања. Били су то само проломи јаке осећајности, напраситости карактеристичне по нарави банатских Срба. Ђура је имао стотину срдаца за сав свет и за све ствари, али је имао једно главно лично срце, много, много лично. Ово лично срце је у свих лирских песника. Обично оно доминира, и не долази у велику опреку са безличним немирима. Али код Ђуре је долазило. Ђура је понекад морао носити у себи право разбојниште срдаца. Човечан и податан без граница, и личан и затворен без граница. Има он песму * коју је наслов Ја. Али кад погледате, то се ја даје отаџбини. А охол наслов је истакнут зато да би судбина чула да има то ја. Јер је та судбина метнула у Ђуру два сјајна талента, а оно ја Ђурино решила да сатера у мучно једно пролетерство.

Ето једна од главних Ђуриних формула: пролетерство. Глад и номадство овога нашег високог пролетера долазили су од пометеног живота. А пометени живот се настављао зато што нико није пролетера у добри час прихватио. У томе је нарочито трагедија интелектуалних и уметничких пролетера. Нико се није нашао да са креаторском љубављу прихвати креатора који се колеба, лута, и затира. Ђурин карактер је међутим неминовно тражио нечије даровито и истрајно прихватање. (У великим литературама, ти су даровити и фини прихватачи део литературе, и славни људи). Ђура је био топао и племенит, али плах и ауторитативан, и никада није имао сигуран инстинкт да осе-

ти шта му смета. Сјајно обдарен као сликар и песник, пропустио је културу. Вредан у основи - заиста је доста урадио за 46 година искрханог живота - није ушао у страст непрекидног великог рада. Врло човечан и човекољубив, сам је себи правио непријатеље. А нико није прихватио Буру креаторски, да га научи волети културу пре политике; да га привеже за рад писца и сликара као за рај у паклу; да му веже језик и ћуд у правом часу. Бура Јаншић никада није научио живети. А мора се учити живети. Велики Гете није се стидео да учи живети, и да призна да је учио живети. Опомените се његових мудрих и дивних стихова:

Научио сам живети; а сада,
о богови, дајте ми доста времена
да живим.

Бура наш далеко је био и од снаге и од среће и од културе да овако што искуси, измисли, изведе, напише. Бура је био спој охолости, српске охолости, војвођанске српске нагле и бесне охолости, нарочито, и друштвене неумешности и страхљивости. А већих муна нема од оних у горду човеку који је истовремено страхљив. Бура је био пун мера, ако хоћете, словенског типа; али боље једаред назвати чињеницу: војвођанског типа у споју нежне растуживости и крутог карактера. У личном и приватном животу био је он тежан судар између господичића, даровитог првенца доста имућног попа-Дине из Баната, и чемерног сеоског учитеља у сиротној Србији. У Србију се Бура, уосталом за срећу свога талента пребацио. Али у Србији онога доба требало је јунаковати, јунаковати пролетерски, сад на мегдану, сад било где било. Србија онога доба, она најбоља, имала

је чудесну моралну зрелост, али само то. Срећа и снага су јој лежале у идеалима и пролетерском пробијању кроз живот. "Воља ти у гору, воља у шуму, воља на среду". Широки избор! И Ђура је изабрао. Изабрао је оно "на среду", и даће томе сву душу и сав талент свој, уосталом оба талента своја, јер му је једна од најлепших слика она која претставља стражаре на караули отаџбине српске.

По првој својој уметничкој љубави за сликарство и за свет боја и ћутећег израза, Ђура, потоњи песник ватреног речника, не само да није био херој речи, него је био нем као мрав. Ђутећи је посматрао у природи нарочито игру тамног и светлог; ћутећи је растирао боје и сликао иконе и портрете. А од сликара највише заволео Рембранта, мајстора искључиве лепоте, кога је претешке имитовати. Рембрант је сликао позну светлост што пада још само на једно место, лебди као кресница над тамом. А то је волео и видео и Ђура кад је гледао шта се поетично дешава "над оним нашим црним таваном". Од Рембранта је Ђура научио сликати злато које је потамнело, и белину која је у сенци црња него црнина у светлости. Од Рембранта је научио да у унутрашњости куће, и унутрашњости душе, воли тајанствена тамна места и чује што се не чује, "тихо ткање паука". Читајте пажљиво Ђуру песника тамо где је сликар, а тамо је најбољи, па ћете искусити да је у визијама овога учитеља на селу било рембрантовских снага и оригиналности. Потамнеле греде старинске куће; као сомот мена чађ у разним преливима црнине; један једини зрак, који у тамнини не може имати рефлекса - је л' те да то потсећа на Рембранта, на фламанску воденицу чија је троспратна шу-

пљина осветљена само једном ватром на средњем спрату.

Сликара је Ђура Јакшић био у души до краја свога живота. Оставио је за собом платна од дубоке сликарске метафизичке вредности. Додир његове ватрено црвене и мрке или црне боје, то је једна бојишна победа боја. Као оно што понеки бог држи у руци сноп муња, Ђура Јакшић је на додиру црвеног и мрког држао неку чаробну призму која ломи и у простор баца тајанствену бојену чар и ватру. Сенке његове опет, понекад су болне као рана ударена у светлост, понекад величанствене као приближавање смрти. Али и најлепша места у Ђуриним лирским песмама, и одломци у епским песмама, и у стихованим трагедијама, јесу описи сликарске вредности, односи човека према великој божјој природи као великом божјем платну слика. Ноћ и поноћ у шуми и планини, под месецом и у мраку, осликао је Ђура много пута. Тај заговетни час, пун мира мирних и пун немира немирних, инспирисао је Јакшића увек. Добро је познавао и чари и страхоте поноћи пролетер који се сељака, даје оставке, лута незапослен, бежи у самоћу, у самоћу некада очајну, некада разјарену, осветољубиву и злу. Нице је демонски објаснио поноћ. Да је срећном најсрећнији час кад га поноћ омађија и сном уљуља; а несрећном и гоњеном и кривом најстрашније кад се поноћ стане повлачити и зора пробуди свест страдалника.

Једног дана је Ђура престао ћутати, дохватио перо и стао гласно давати израза мислима и јаду своме. Јад је био због несклада даровитости и друштвеног облика у којем даровитост егзистира; и због немања и незнања стратегије којом се друштво покорава; и због нечовечне тупо-

сти људи који не знају шта треба прихватити, и како се шта прихвата. До краја живота је Ђура остао не само пуки, него свега жељни сиромашак; до краја остао недовршено образован сликар; до краја остао самоук у широкој и тешкој области књижевности. Занимљив је у његовој песми Зора онај залутали петао који кукурече како зна, кога ни који други петао није поучио, како Јакшић у шали каже, "искуством ума дозрелог". Занимљив је Ђурин човечни уздах над тим петлом:

Самоук је, сам се учио.

До краја живота је Јакшић био отискиван и од среће и од заштите. Био је пролетер, да, био пролетер.

Али да видимо сад поближе пролетерство. Пролетер као природа човечја и као структура карактера, живео је одувек, и живеће увек. Пролетер је некада више резултат друштвени, некада више резултат карактера и духа. Данас, симбол пролетерства је нарочито погрубљен и упропашћен, јер тако тражи нужност, борбено настројење и борбене методе. Ако данас кажемо: пролетер, ми видимо човека кога прождире нека суха ватруштина, и гони га на раздражено обрачунавање са свима факторима живота. Чак и уметник пролетер потискује данас све чињенице у један систем вредности који ће изменити живот пре свега материално и споља. Међутим, било је увек, има и данас друго пролетерство. Судбинско и метафизичко. То су не само поједини људи, него често читаве нације, сиромашне, неприхваћене нације, или нације које се не даду прихватити јер се по особитом нагону боре увек баш са оном страном проблема која је тежа, идеална, трансцендентна, нерешљива. То су људи и на-

ције које осећају да је природа сама често много неправеднија од друштва; да природа ствара људе пролетерима, јер их, и кад су јаки и даровити, ствара фрагментарнима, искиданима, нескладнима, срдито отпорнима према свему, и према реду и раду и прихватању. Да се опет вратимо Гетеу, том учитељу човечанства. Гете је почео као прихваћен па постао пролетер, па свршио као цин-победник према којем је природа испала пролетер. Гете је научио живети, и сам себи помагати. Трагедија пролетера, нарочито изузетних људи, у томе је баш што је њима тешко помоћи. Треба ло би да их прихвата особита љубав, особит морални карактер, па и жртва. Бура Јакшић, сам и неприхваћен, или невешто и недостојно прихватан, или одвише опор и напрасит да би умео прихватити прихватање - певао је грозно пролетерски: "Клетва је божји дар".

Духовно пролетерство, међутим, имало је за се најбоље људе, највише страдалнике, најлепше епохе историје и културе. Јер пролетерство још не мора бити клетва ако је искушење и страдање. Италија XV и XVI века, најбоља Италија напретка и буђења, кад је у свакој републици од 20 до 30 хиљада становника ишао бој и политички и културни, стојао идеал неки, идеал ерудиције, уметности, спасавања лепоте и достојанства - та је Италија била сва пролетерска, живела од данас до сутра. Лоренцо Медичи, Величанствени, потомак славних богаташа, владар без круне, поет, учитељ, мученик за ону вечну Фиренцу која је чиста духовна вредност - Лоренцо Величанствени био је пролетер, бежао из земље, лежао у апсу, правио компромисе, страдао, пропадао, умро пре времена, и умро уверен

да се све руши и да реакција осваја. Оставимо се Италије. Србија Карађорђева била је пролетер. Владика Раде, наш најоригиналнији човек кога још не познајемо доста, био је пролетер. Босна наша, којој је Ђура Јакшић писао песму, и за коју је молио молитву покорну:

Смилуј се Боже Босне кржаве,

Босна је била, па и данас, погледајте је духом, има нешто од гениалног пролетера. Најзад сви ми, сви ми Срби. Има у свима нама нешто од оног жупана Љубише у Ђуриној Сеоби Србаца, који одлази из старе постојбине Бојке, па дође у данашњу Србију, па осети да треба да се врати у Бојку, па реши да иде, па опет остане у Србији. Тај немир наш, то печалбарење наше по судбинама, то сељакање по Балкану и преко Балкана, и опет натраг на Балкан, то је дух пролетерства, пролетерства и по нужности и по неприхватању. Црној Гори Петровића Русија је слала милостињски пару и жито, али прихватила није никада ни ону даровиту династију ни онај даровити народ. И тако смо се пребацивали из климе у климу, разграђивали смо се, правили од тешког теже, нисмо умели и не умео живети. Ретко нас ко прихвата, ретко се узајамно прихватамо с љубављу, са супериорним карактером.

Али ето из болних пролетерских осећања и сећања излаза таленти: да се слика и пева оно што се нема. И настављају се сељакања и јадања. Јакшићев отац, попа-Дина, селио се из Србије, и то, изгледа баш из Београда у Бачку и Банат. Његов син Ђура селио се натраг у Србију. Из тога ниче она чудесна песма Ђурина која се зове Отацбина. Не знам да ли има у свету много песама где је

један ред, први ред песме доста.

И овај камен земље Србије...

Нећу даље наводити. Доста је. Свако осећа шта је понело овако прост и тајанствен почетак песме. Свако од нас, после тога ретка, сам наставља неку историју општу или лично своју, и у тој историји налази један прост и тврд камен од којег се поново почиње живети и радити и побивати, кад се друга средства, финија и општија, истабила, и немала у себи више енергија које могу носити и водити.

Ђурина је тешка али дивна судбина била да се врати камену животодарном, и животу простом и јадном. И остаде при камену, и остаде неприхваћен од свега онога што није камен. Неправедна се чини ова изрека. Јер је Ђуру у младости прихватио отац; јер га је после прихватио кнез Милан Обреновић. Али то материјално прихватање није било за његову природу и карактер животно прихватање, творацко прихватање, спасавање. Отуда ваљда долази да Ђура свом оцу није написао ниједну песму. Кнезу је написао извесне разнежене и тронуте строфе, али је искрен био онда кад се окренуо себи с речима:

Не очајавај, стрпљиво само

Суђењу своме ступај у коб.

Ђуру отети од коби, значило би било не само помоћи га материјално, него га савладати у оном у чему је био разбијен и негативан, у чему је сам себи био непријатељ. Ђуру Јакшића је онда требало савлађивати и прихватати кад је ђурак наопако извртао. Али Ђурин карактер је баш наопако изврнут ђурак волео да носи. Међутим оно Ђурино много

лично срце није могло да брзке издржи све што је била потреба и поза онаквог карактера. Срце је постајало меланхолично:

У свету, браће, нема љубави.

Пролетеру Максиму Горком лакше је било помоћи. Савитљиве и меке нарави, са пуно смисла за комику и у поразу, хуморист а не лиричар, Горки се такорећи паразитски хватао за љубав оних који су га преносили преко опасности у најотсуднијим тренуцима. Ђура је био горд и прек, и трпео и са злопамћењем. Кроз конфликте се пробијао погрешно. Годио му је да осећајност што јаче експлодира. А кад је бивао концентрисан и отпоран, објављивао је то са изазивањем. Двадесет осам година му је свега било кад је написао онај познати романтични али и пролетерски провунцијаменто:

Ја сам стена

О коју се злоба мори

На раме ми тице слећу

И злокобним гракћу гласом

Паност, злобу, и несрећу

Што злокобних

Дваест осам стојим љета

Презирући, смејући се...

И Не сме се заборавити да је то било време кад је Ђура још сликао, и то с успехом, и кад је писао своје најлепше лирске песме. Али лирски песник је човек великог личног срца, има потребу да је вођен, да стоји у интересу људи, да прелази с руке на руку са радостима и са жало-

стима својим. А кад тога нема, кад треба учитељевати по Сумраковцима - какво рембрантовско име је, уосталом, и мало то Ђурино једно село - кад треба превртати бедну палату на длану, онда, Ђура се или зазиђује у увређеност, или се свети на детињаст начин, да је оставке, понаша се као све горде и нагле природе бацајући краљевским гестом онај терет који је уједно извор опстанка. Али пролетерство је творачко: сељакајући се, познао је и продубео Јакшић неке крајеве Србије, и они ће га надахнути да испева песме уметнички највишега ранга међу свим његовим песмама.

Отприлике десетак година, од 1857 до 1866, од познате песме која се зове Пут у Горњак до исто тако познате трилогије која се зове На Липару, имамо епоху Ђурина унутрашњег сталожављања и оплемењављања. Песме из те епохе бланко су. Сваки редан је једно искуство, један духовни резултат. Није та поезија само доказ узрелости човека осећајног, него и мисленог и карактерног. Полако се истрошиле и извикале у Ђури јарост и напраситост. Сиротиња и самоћа показаше да су и оне садржајне форме живота, да и на границама, и, ко зна, можда баш на границама лишавања има извора за поносне енергије рада и стварања упркос свему непријатељском. Ђура Јакшић осети најзад шта је преданост задатку и раду. Сетио се ваљда опет Рембранта, и почео да ствара не само срцем него и сазнањем и искуством, почео је да ради са финим сенчењима од много хиљада црта. Речи Ђурине излазе сад не из речника, него из скупих дубина карактера и мирноће духовне. Годио је таквом Ђури да пише ону дивну баладу о поноћном доласку цара Лазара у Горњак, и мирном враћању његову у царство идеала наших. У

тој песми се историско узбуђење Ђурино испело до религи-
озне визије. Стихови имају ритам и звук литургиски. Да
споменемо, даље, и покажемо још једну поноћ, стихове у
којима је такорећи метафизичка садржина поноћног часа:

ал' какав глас?

.....

Лагано уји к'о да умире,

Ил' да из црне земље извире.

Можда то дуси земљи говоре?

Ил' земља куне своје поборе?

Ил' небо можда даље путује,

.....

Последњи пут се с земљом рукује?

То је свет говор и разговор. Ту речи не куљају. Из такве
смирености духа изашла је и једна од најплеменитијих про-
летерских песама на свету. Песник се удружује с птицама,
са сићушним пролетерима света који испуњавају простор бо-
жји од земље до неба.

Јесте ли ми род, сирочићи мали,

Ил' су и вас можда јади отровали,

.....

Или вас је слабе прогонио свет,

..... па дођосте амо,

Да се и ми мало боље упознамо,

У двопеву тужном певајући сет.

Стаде дакле најзад над судбину карактер. Ни греси
власти и претпостављених, ни греси политике, ни греси па-
ланке не угушише у пролетеру човека и дар. Хуманост Ђури-
на све је мекша, борбеност његова карактера утолико од-

лучнија. Поезија Ђурина о сељаку паћенику програматична је, за оно доба. Поезија о љубави према отаџбини не само да је програматична него је идеална. У оно доба, у малој Србији, Ђура већ истиче проблем човека као проблем који има "смртну тежину", да се послужимо речју Томаса Мана. А по Ђури, смртну тежину има још и проблем отаџбине. Та два проблема учинила су да Ђура скоро сасвим занемари љубавну поезију, и још неке мотиве, без којих се тада није лирика могла замислити.

Патриотска поезија Ђуре Јакшића једним је делом у историској прошлости, за наше генерације, јер су турска времена прошла. Али другим делом она је не само савремена, него светли у савремености. У данашњим нашим борбама и дискусијама ми често мешамо државу и отаџбину. Ђура Јакшић их није мешао. Држава је једно, отаџбина је друго. Држава је организација, отаџбина је биће. Држава је закон, ред, власт, дужност, а отаџбина је идеал. Државу је Ђура нападао у смислу протеста социалног критичара:

А сељаку, сирوماку,
 Арно ли је, удо ли је,
 То државу брига није!
 Она за се порез иште,
 А сина му за бојиште.
 Над проарчи то обоје,
 Попа дође да опоје.

Отаџбина пак то је други проблем. То је завичај као тајна и лепота; то су сабраћа као носиоци поезије и трагедије једне заједнице; то је неугасна љубав и брига за нешто што је у заједници морал и честитост без обзира каква

је форма државе, и који су повремени закони и друштвени обичаји. Ево један леп пример, из живота, како се осећа своја грудa, како је човек болно осетљив за сваку муку свога тла и становника на том тлу. Кад оно недавно удари она страшна зима, и обори се одмах први снег са свом немилошћу, један Босанац у Београду рече ми утученим гласом: "Знате ли где је прво ударила ова несрећа? У Босни. Куд ће суза већ на око!" Ето, из таквих осећаја излазе песме отаџбини, и завети отаџбини као идеалу и као љубави без које срце није срце. Имамо и народну реч која сведочи да је отаџбина ствар самртно тешка. За сваки велики идеал наш народ тражи да се и живи и мре. Мајка за дете живи и мре. Частан човек за образ живи и мре. Тако се и за отаџбину не живи само - како би данашњица хтела - него се и мре. И није тиме мисао везана увек за рат. За лепоту и част отаџбине мре се и без рата. Чељускинци су мрли. Проналазачи лековитих зрака су мрли. Авијатичари су мрли. Из завицаја прогоњени људи мру. Све то за част и добар глас отаџбине, у првој и последњој линији.

Ето, ту идеалну врховну љубав за отаџбину имамо у патриотској поезији Ђуре Јакшића. Врхунац часности, врхунац херојства. Оставио нам је тај пролетер великог срца у патриотским строфама један стил који је као набрекла жиља. Али се никад страст и занос не деле од честитости. И никада кад је реч о отаџбини, нема Ђура личну ноту. Увек слеће жељни Ђура, пред отаџбином није желео да буде срећан. Једва најзад коректор у Државној штампарији, господин у Београду, смртно болесни Ђура, 1878-ме, пише последњу песму и последњу рефлексију. Последња песма иде страху

за судбину Босне, а последња рефлексija је понос над на-
родом малене Србије. Каже Ђура Јакшић кратко, кремениту,
можемо рећи тестаментарну реч: да је народ Србије "зreo
народ".